

V. ČERNECKIS

(Vilnius)

J. VABALAS GUDAITIS APIE VALIOS LAISVĘ IR ATSAKOMYBĘ

Profesorius Jonas Vabalas Gudaitis (1881—1955) buvo pažangus, materialistinės krypties mokslininkas. Jis išvarė gilią vagą psichologijoje bei pedagogikoje, kruopščiai tyrinėjo ir etikos problemas. Remdamiesi jo publikuotais straipsniais ir išlikusiais rankraščiais, galime teigti, kad mokslininkas ikitarybiniais metais buvo sukūręs originalią etinę teoriją.

Vystydamas savo etinę teoriją, J. Vabalas Gudaitis daug dėmesio skyrė valios laisvės ir atsakomybės problemai pagrįsti. Dorovės srityje valios laisvę jis suprato kaip galimybę laisvai pasirinkti poelgius. „Aišku,—rašė autorius,—kad jei žmogui yra tik vienas sprendinys, tai jokio pasirinkimo nebus, valios laisvei pasirodyti taip pat čia nebus progos <...>“¹.

Žmogaus dvasiniame gyvenime J. Vabalas Gudaitis ieškojo priežastingumo ryšių. Jis kritikavo voliuntaristus ir indeterministus, kurie „valios laisvę iškelia iki aukščiausio laipsnio ir mano, kad valia nieko nepriklausanti, kad ji esanti laisva nuo bet kurių priežasčių, kad ji pati sudaranti pirmąjį narį priežastingumo grandinėje“². Mokslininkas teigė, kad „atsipalaidavimas nuo priežastingumo ryšių valios laisvės srityje sudaro didelę spragą sielos gyvenimo moksle <...>“³.

Kritikuodamas kraštutines indeterministų koncepcijas, J. Vabalas Gudaitis taip pat nesutiko ir su metafizinių materialistų pažiūromis apie žmogaus poelgių priežastinį sąlygotumą. Jis rašė: „Dar į didesnę kraštutinumą įpuola tie, kurie aiškina determinizmą, kaip kokį fatalizmą: žmogus ne pats pasirenka gyvenimo kelią <...>, o vien priežastingumo veiksmų stumiamas, automatiškai slenka prie lemto jam tikslo <...>“⁴.

Aptardamas valios sąlygotumą, J. Vabalas Gudaitis daugiausia kalba apie įvairių varžymų įtaką, kurie siaurina valios laisvę. Varžymai, jo žodžiais, esti dvejopi: išoriniai ir vidiniai. Išoriniai varžymai priklauso

¹ J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė ir žmogaus atsakomybė.—„Teisė“, 1928, Nr. 14, p. 55.

² Ten pat.

³ J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė.—„Kultūra“, 1925, Nr. 9, p. 397.

⁴ Ten pat.

nuo kitų žmonių valios, o vidiniai — nuo pačio žmogaus fizinės ir dvasinės struktūros. Prie pirmosios grupės varžymų autorius priskyrė socialinius varžymus, o prie antrosios — žmogaus valios silpnumą, psichinius susirgimus ir kt.⁵

J. Vabalas Gudaitis pirmiausia pabrėžė socialinį valios sąlygotumą. „Žmogus yra sąveikos narys ir, nori nenori, jis junta sąveikos narių tarpusavio priklausomybę“⁶. Ši žmogaus priklausomybė nuo visuomenės istorijos raidoje darosi vis sudėtingesnė: „<...> juo aukštesnis kultūros laipsnis juo didesnė ir painesnė ta priklausomybė pavienio asmens nuo žmonių kolektyvo“, — rašė autorius⁷. Tačiau jis pažymėjo, kad atskiro žmogaus priklausomybė nuo visuomenės neneigia jo valios laisvės. Priešingai, teigė jis, žmogus įgyja laisvę ne atsiskykęs nuo visuomenės, o kaip tik priklausydamas visuomenei.

Toliau, apžvelgdamas vidinius veiksmus, kurie sąlygoja valios laisvę, J. Vabalas Gudaitis pažymėjo, kad žmogaus asmenybė „turi autonomingą, savotišką psichofizišką struktūrą, kuri plėtojasi ir gyvuoja tam tikrais psichofiziškais dėsniais. Į tą struktūrą įeina besąmonybės sritis, visi instinktai, pojūčiai, intelektas, jausmai ir valia. Todėl negali būti asmenybė laisva nuo šių visų žmogaus esmės dalyvių, negali būti ir valia laisva nuo psichofizinių veiksnių, nuo jausmų ir intelekto, nes be jų nelieka ir asmenybės“⁸. Štai kodėl, rašė mokslininkas, būtų nesąmonė sakyti, kad „žmogus laisvas nuo visko, vadinasi, ir pats nuo savęs“⁹.

Valios laisvę J. Vabalas Gudaitis traktavo kaip istorijoje besikeičiantį reiškinį. Jis teigė, kad, tobulinant gamybos įrankius ir apvaldant gamtą, žmogaus laisvė vis labiau didėja. Nors mokslininkas ir nesuformulavo aiškaus valios laisvės ryšio su pažinimu, bet ši idėja atsispindi jo darbuose. „Žmogus yra gamtos dalelė, — rašė jis, — ir juo žemesnė jo kultūra, juo didesnė jo priklausomybė gamtai, nes jo įrankiai ir menkas išsilavinimas daro jį silpnesniu kovoje su įvairiais gamtos faktoriais, netobulos gi susisiektimo priemonės izoliuoja (atskiria) jį nuo kitų ir verčia tenkintis tuo, ką duoda vietinė gamta <...>“¹⁰.

J. Vabalas Gudaitis nuomone, analogiškai ir dorovės srityje žmogus turi pažinti ir apvaldyti pats save ir tuo pagrindu vadovauti savo poelgiams. „Norint tikrąją laisvę įgyti, — rašė jis, — reikia pirmiausia iširti savo asmenybę, reikia savo vidaus gyvenime nustatyti tvarką bei harmoniją <...>“¹¹.

⁵ Ten pat, p. 398.

⁶ J. Vabalas Gudaitis, *Pedagogika*, 1932 m. pavasario semestro paskaitų užrašai, p. 176—177. (Konspektas saugomas Vilniaus Valst. V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje, f. 1, F (706).)

⁷ J. Vabalas Gudaitis, *Tautos sąvoka*.—„Kultūra“, 1923, Nr. 2, p. 137.

⁸ J. Vabalas Gudaitis, *Valios laisvė*.—„Kultūra“, 1925, Nr. 9, p. 399.

⁹ Ten pat.

¹⁰ J. Vabalas Gudaitis, *Kilmės sąvoka ir jos reikšmė tautiniam kolektyvui*.—„Kultūra“, 1924, Nr. 1, p. 43.

¹¹ J. Vabalas Gudaitis, *Valios laisvė*.—„Kultūra“, 1925, Nr. 9, p. 400.

Žmogus, jei jis elgiasi stichiškai, akiai,— elgiasi nelaisvai. Mokslininkas rašė, kad „sprendiniui pasirinkti ir valios laisvei pasireikšti nebus vietos ir tais atvejais, kai žmogus veikia stiprių patraukimų, afektų bei instinktų įtakoje“¹². Be to, autoriaus nuomone, pažinimas reikalingas žmogui ir savo valios laisvei saugoti, „nes, žinodamas savo silpnumus ir eidamas priežastingumo dėsniais, jis gali iš anksto įvertinti gresiančius jo laisvei veiksnius ir jų išvengti arba nugalėti juos“¹³.

J. Vabalas Gudaičio darbuose iš dalies atsispindi ir valios laisvės santykinumo supratimas. Autorius rašė: „<...> į klausimą, ar žmogaus valia yra laisva, negalima duoti vieno teigiamo ar neigiamo atsakymo <...>“¹⁴. Jo nuomone, ši klausimą reikia nagrinėti konkrečiai „kiekvieną kartą skyrium“¹⁵.

Valios laisvės klausimą J. Vabalas Gudaitis glaudžiai siejo su atsakomybės problema, nes pastaroji kaip tik ir grindžiama valios laisve. Jis rašė: „Aišku, kad jei aš kokį nors nusidėjimą esu padaręs ne savo valia, o buvau kokių nors jėgų priverstas tai padaryti, tai aš ir neatsakau už savo darbą, o atsako už jį tos jėgos, kurios mane buvo atvedusios prie to darbo“¹⁶. Pagaliau autorius pažymėjo, jog ir „Pats bausmių principas remiasi valios laisve; mes žmogų baudžiame už blogą darbą todėl, kad jis, turėdamas laisvą valią, galėjo to blogo darbo ir nepadaryti“¹⁷.

Tačiau J. Vabalas Gudaitis neišveda atsakomybės tiesiai iš valios laisvės. Jis nurodo tris būtinas sąlygas, pagrindžiant moralinę atsakomybę: 1. Tarp subjekto ir jam keliamos atsakomybės turi būti priklausomybės bei priežastingumo ryšys; 2. Subjektą turi sieti pareiga su tuo, už ką jam keliamas atsakomybė; 3. Subjektas turi būti pajėgus tas pareigas atlikti. Jeigu bent viena šių sąlygų neišpildyta, rašė J. Vabalas Gudaitis, tai asmenybei negali būti keliamas atsakomybė¹⁸.

Taip konkrečiai suformulavęs valios laisvės ir atsakomybės tarpusavio ryšį, J. Vabalas Gudaitis visų pirma siekė paneigti abstrakčią, indeterministinę atsakomybės koncepciją. Jis rašė, kad indeterministinė teorija „uždeda žmogui pareigas ir net perdaug aukštai įvertina valios jėgą, bet, pripažindama tai jėgai absoliutinę laisvę, tuo pačiu ją izoliuoja nuo kitų kūno bei sielos jėgų, daro ją nepareinančią nuo žmogaus asmenybės ir suveda iki minimumo pirmąją atsakingumo sąlygą“¹⁹. Tai konstatavęs, jis stebėjosi: „Ir iš tikrųjų, kaip aš galiu žmogų daryti

¹² J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė ir žmogaus atsakomybė.—„Teisė“, 1928, Nr. 14, p. 55.

¹³ J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė.—„Kultūra“, 1925, Nr. 9, p. 400.

¹⁴ Ten pat, p. 397.

¹⁵ Ten pat, p. 400.

¹⁶ J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė ir žmogaus atsakomybė.—„Teisė“, 1928, Nr. 14, p. 57.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat.

atsakingą už kurių nors pareigų laužymą, jei žmogaus veiksmai nepareina nuo visos asmenybės, nuo jo kūno ir sielos jėgų <...>, o vien tik priklauso kažkokio metafizinio valios dievuko, kuris diktatoriškai gali visuomet įsikišti į mano valios vyksmus ir čia nuolat savivaliauti“²⁰.

Toliau vystydamas šią mintį, J. Vabalas Gudaitis rašė: „Vadinasi, ir padarytieji tokiomis sąlygomis nusidėjimai nėra bent pilnai mano darbai, o tik savivališko dievuko, kurio priežastingumo sąryšiai su mano visų jėgų kompleksu bei mano asmenybe indeterministų yra nutraukti. Vadinasi, čia bausmėms sunku rasti vietą, o jei baudžiama, tai daugiau tik save patenkinti, kaip vaikas baudžia jį užgavusį stalą, nors ir stengiamasi tos bausmės pridengti metafizinio „atlyginimo“ (atpildo) principu už pareikštą „blogą valią“²¹.

Galų gale, sako autorius, „laikantis indeterminizmo teorijos, mes turėsime pripažinti visas bausmes be prasmės, nes po nubaudimo nusidėjėlis gali, nepriežastingai elgdamasis, vėl pakartoti nusidėjimą, o pačios bausmės jam negali turėti jokios įtakos, iki valios dievukas kiekvienu momentu ir nelaukiant gali nulemti jo vyksmus į nenumatomą kryptį“²².

J. Vabalas Gudaitis nurodė, jog visai kitaip atsakomybės klausimą pagrindžia determinizmo teorija. „Atsakomybė,— rašė jis,— čia atsipalaiduoja nuo metafizinės kaltybės, kuri reikalauja bausmių žmogaus „blogajai valiai“, reikalauja atpildo (keršto) už sulaužymą abstraktinių dorovės įstatymų (dievo valios), bet palieka empyrinę, žemiška atsakomybė prieš visą tą kolektyvą, kurio dalelė yra ir pats nusidėjėlis“²³.

J. Vabalas Gudaitis, aptardamas poelgių socialinį sąlygotumą, pastebėjo, jog kartais poelgių pasirinkimo laisvė gali būti nežymi. Bet ir tokiu atveju, jo nuomone, negali būti sumenkinta asmeninė atsakomybė, nes nusikaltėlis yra „artimiausias nuodėmės gimdytojas“ ir tos „nuodėmės“ blogų pasėkų platintojas; „determinizmas reikalauja bausmių <...>, kurios sudarytų nusidėjėliui naujų motyvų, padedančių atsipalaiduoti nuo blogų geismų, nes jei nusidėjimas lieka nenubaustas, tai, determinizmo teorija, jis ne tik pasikartos, bet dar sutvirtės ir įgis didesnę sieloje išsiplėtimą“²⁴.

Taigi valios laisvės ir atsakomybės problemą J. Vabalas Gudaitis sprendė labai racionaliai. Kritikuodamas voliuntarizmą bei indeterminizmą, iš vienos pusės, ir metafizinį determinizmą — iš kitos, vertino juos kaip du priešingus kraštutinumus ir, pagrįsdamas valios laisvės bei atsakomybės problemą, iš esmės gynė dialektinę deterministinę koncepciją.

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat, p. 57—58.

²² Ten pat, p. 58.

²³ Ten pat.

²⁴ Ten pat, p. 59.

Tiesa, buržuazijos valdymo metais, kai J. Vabalas Gudaitis kūrė savo etinę teoriją, jis dar nebuvo giliau įvaldęs materialistinio visuomenės reiškinių supratimo. Todėl mokslininkas ne visuomet nuosekliai laikėsi savo pažangios filosofinės koncepcijos. Ieškodamas priežastingumo ryšių žmogaus dvasiniame gyvenime, autorius, pavyzdžiui, negalėjo suprasti norų priežastingumo. Jam atrodė, kad mūsų norus sunku „išsprausiti į priežastingumo grandinę“, jog jie yra „visiškai laisvi“, nes „mes galime geisti ko tik norime, net visai neįvykdomų dalykų <...>“²⁵. Čia J. Vabalas Gudaitis padarė nuolaidą voliuntarizmui bei indeterminizmui.

Be to, nors autorius tiriamuoju laikotarpiu jau buvo iš esmės įveikęs metafizinio materializmo koncepcijas valios laisvės ir atsakomybės klausimu, tačiau iš jų įtakos visiškai dar nebuvo išsilaisvinęs. Jo darbuose vyravo pažiūra į laisvę, kaip laisvę nuo to, kas ją riboja ir varžo. Ši valios laisvės pusė buvo metafizinių materialistų laisvės analizės pagrindinis objektas.

Nežiūrint minėtų prieštaravimų ir ribotumų, valios laisvės ir atsakomybės klausimą jau ikitarybiniais metais J. Vabalas Gudaitis sprendė apskritai iš dialektinio determinizmo pozicijų ir priartėjo prie šios problemos esmės marksistinio supratimo.

---

²⁵ J. Vabalas Gudaitis, Valios laisvė.—„Kultūra“, 1925, Nr. 9, p. 399.